

The Image of Achaemenid Emperors in the Writings of Aeschylus and Herodotus:
Comparing the Narratives

Ehsan Allah Sebtoshsheikh¹, Faraj Allah Ahmadi², Roozbeh Zarrinkoob³

1. Corresponding Author, Ph.D. Candidate of History Department, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: ed.sebt@gmail.com

2. Associate Professor, Department of History, Faculty of Literature and Humanities, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: fahmadi@ut.ac.ir

3. Assistant Professor of History Department, Faculty of Literature and Human Sciences, University of Tehran, Tehran, Iran. Email: zarrinkoobr@ut.ac.ir

Article Info

Abstract

Article Type:
Research Article

Article History:

Received:
2, January, 2024

In Revised Form:
4, February, 2024

Accepted:
20, February, 2024

Published Online:
15, March, 2024

This Study depicts the narratives of Aeschylus and Herodotus about the Achaemenid emperors and tries to show how they gave a narrative about the Achaemenid emperors and what sources they relied on in this regard. Its importance lies in a better understanding of Herodotus's historiography and its use of Aeschylus's narration among other sources. The main question and the problem that has been raised is to what sources did Aeschylus and Herodotus use in their narration and what narration they give. The approach and the research Methodology of this study is a thought. This means that it puts the narratives of Aeschylus and Herodotus next to each other to find out how they gave a narrative about the Achaemenid emperors. The thesis is that Aeschylus, who himself witnessed the Persian campaign, while giving a first-hand account, rewrote it based on the model of Greek tragedies, and Herodotus, while largely is influenced by Aeschylus' account of the Achaemenid emperors and Xerxes' campaign to Greece, he used other sources in his narration. As a result and data, the narratives of Aeschylus and Herodotus about the Achaemenid emperors and Xerxes's campaign to Greece show similarities and differences. Based on the model of Greek tragedies, Aeschylus's narrative tells the story of Xerxes' campaign as a king whose delusions lead him to do brazen actions that involve an inevitable fate from the gods. Herodotus' narrative is largely derived from Aeschylus's narrative. The ups and downs that Herodotus depicts in the lives of the Achaemenid emperors and especially Xerxes and the influence of the intervention of gods and fate in their lives are all reminiscent of the ancient Greek tragedies, here specifically *the Persians* of Aeschylus. At the same time, Herodotus also uses other sources and gives more details than Aeschylus to show the reasons and agents of this campaign as a historian. Despite this, Aeschylus's narrative is decades ahead of Herodotus's narrative and is closer to the time of the event. Also, his narration of the Achaemenid emperors, as narrated by Atossa, Darius and Xerxes, has significant differences from Herodotus's narration.

Keywords:

Aeschylus, *The Persians*, Herodotus, *Histories*, Achaemenid emperors, Greek tragedies.

Cite this The Author(s): Sebtoshsheikh, E. A., (2024). The Image of Achaemenid Emperors in the Writings of Aeschylus and Herodotus: Comparing the Narratives- Historical Sciences Studies Vol.15, No 4, Serial No.36 -Winter 2024, (55-78).

DOI:10.22059/jhss.2024.370407.473680

Publisher: University of Tehran Press

Introduction

This Study depicts the narratives of Aeschylus and Herodotus about the Achaemenid emperors and tries to show how they gave a narrative about the Achaemenid emperors and what sources they relied on in this regard. Its importance lies in a better understanding of Herodotus's historiography and its use of Aeschylus's narration among other sources. The main question and the problem that has been raised is to what sources did Aeschylus and Herodotus use in their narration and what narration they give. The approach and the research Methodology of this study is a thought. This means that it puts the narratives of Aeschylus and Herodotus next to each other to find out how they gave a narrative about the Achaemenid emperors. The thesis is that Aeschylus, who himself witnessed the Persian campaign, while giving a first-hand account, rewrote it based on the model of Greek tragedies, and Herodotus, while largely is influenced by Aeschylus' account of the Achaemenid emperors and Xerxes' campaign to Greece, he used other sources in his narration. As a result and data, the narratives of Aeschylus and Herodotus about the Achaemenid emperors and Xerxes's campaign to Greece show similarities and differences. Based on the model of Greek tragedies, Aeschylus's narrative tells the story of Xerxes' campaign as a king whose delusions lead him to do brazen actions that involve an inevitable fate from the gods. Herodotus' narrative is largely derived from Aeschylus's narrative. The ups and downs that Herodotus depicts in the lives of the Achaemenid emperors and especially Xerxes and the influence of the intervention of gods and fate in their lives are all reminiscent of the ancient Greek tragedies, here specifically *the Persians* of Aeschylus. At the same time, Herodotus also uses other sources and gives more details than Aeschylus to show the reasons and agents of this campaign as a historian. Despite this, Aeschylus's narrative is decades ahead of Herodotus's narrative and is closer to the time of the event. Also, his narration of the Achaemenid emperors, as narrated by Atossa, Darius and Xerxes, has significant differences from Herodotus's narration. This Study depicts the narratives of Aeschylus and Herodotus about the Achaemenid emperors and tries to show how they gave a narrative about the Achaemenid emperors and what sources they relied on in this regard. Its importance lies in a better understanding of Herodotus's historiography and its use of Aeschylus's narration among other sources. The main question and the problem that has been raised is to what sources did Aeschylus and Herodotus use in their narration and what narration they give. The approach and the research Methodology of this study is a thought. This means that it puts the narratives of Aeschylus and Herodotus next to each other to find out how they gave a narrative about the Achaemenid emperors. The thesis is that Aeschylus, who himself witnessed the Persian campaign, while giving a first-hand account, rewrote it based on the model of Greek tragedies, and Herodotus, while largely is influenced by Aeschylus' account of the Achaemenid emperors and Xerxes' campaign to Greece, he used other sources in his narration. As a result and data, the narratives of Aeschylus and Herodotus about the Achaemenid emperors and Xerxes's campaign to Greece show similarities and differences. Based on the model of Greek tragedies, Aeschylus's narrative tells the story of Xerxes' campaign as a king whose delusions lead him to do brazen actions that involve an inevitable fate from the gods. Herodotus' narrative is largely derived from Aeschylus's narrative. The ups and downs that Herodotus depicts in the lives of the Achaemenid emperors and especially Xerxes and the influence of the intervention of gods and fate in their lives are all reminiscent of the ancient Greek tragedies, here specifically *the Persians* of Aeschylus. At the same time, Herodotus also uses other sources and gives more details than Aeschylus to show the reasons and agents of this campaign as a historian. Despite this, Aeschylus's narrative is decades ahead of Herodotus's narrative and is closer to the time of the event. Also, his narration of the Achaemenid emperors, as narrated by Atossa, Darius and Xerxes, has significant differences from Herodotus's narration. This Study depicts the narratives of Aeschylus and Herodotus about the Achaemenid emperors and tries to show how they gave a narrative about the Achaemenid emperors and what sources they relied on in this regard. Its importance lies in a better understanding of Herodotus's historiography and its use of Aeschylus's narration among other sources. The main question and the problem that has been raised is to what sources did Aeschylus and Herodotus use in their narration and what narration they give. The approach and the research Methodology of this study is a thought. This means that it puts the narratives of Aeschylus and Herodotus next to each other to find out how they gave a narrative about the Achaemenid emperors. The thesis is that Aeschylus, who himself witnessed the Persian campaign, while giving a first-

hand account, rewrote it based on the model of Greek tragedies, and Herodotus, while largely is influenced by Aeschylus' account of the Achaemenid emperors and Xerxes' campaign to Greece, he used other sources in his narration. As a result and data, the narratives of Aeschylus and Herodotus about the Achaemenid emperors and Xerxes's campaign to Greece show similarities and differences. Based on the model of Greek tragedies, Aeschylus's narrative tells the story of Xerxes' campaign as a king whose delusions lead him to do brazen actions that involve an inevitable fate from the gods. Herodotus' narrative is largely derived from Aeschylus's narrative. The ups and downs that Herodotus depicts in the lives of the Achaemenid emperors and especially Xerxes and the influence of the intervention of gods and fate in their lives are all reminiscent of the ancient Greek tragedies, here specifically *the Persians* of Aeschylus. At the same time, Herodotus also uses other sources and gives more details than Aeschylus to show the reasons and agents of this campaign as a historian. Despite this, Aeschylus's narrative is decades ahead of Herodotus's narrative and is closer to the time of the event. Also, his narration of the Achaemenid emperors, as narrated by Atossa, Darius and Xerxes, has significant differences from Herodotus's narration. This Study depicts the narratives of Aeschylus and Herodotus about the Achaemenid emperors and tries to show how they gave a narrative about the Achaemenid emperors and what sources they relied on in this regard. Its importance lies in a better understanding of Herodotus's historiography and its use of Aeschylus's narration among other sources. The main question and the problem that has been raised is to what sources did Aeschylus and Herodotus use in their narration and what narration they give. The approach and the research Methodology of this study is a thought. This means that it puts the narratives of Aeschylus and Herodotus next to each other to find out how they gave a narrative about the Achaemenid emperors. The thesis is that Aeschylus, who himself witnessed the Persian campaign, while giving a first-hand account, rewrote it based on the model of Greek tragedies, and Herodotus, while largely is influenced by Aeschylus' account of the Achaemenid emperors and Xerxes' campaign to Greece, he used other sources in his narration. As a result and data, the narratives of Aeschylus and Herodotus about the Achaemenid emperors and Xerxes's campaign to Greece show similarities and differences. Based on the model of Greek tragedies, Aeschylus's narrative tells the story of Xerxes' campaign as a king whose delusions lead him to do brazen actions that involve an inevitable fate from the gods. Herodotus' narrative is largely derived from Aeschylus's narrative. The ups and downs that Herodotus depicts in the lives of the Achaemenid emperors and especially Xerxes and the influence of the intervention of gods and fate in their lives are all reminiscent of the ancient Greek tragedies, here specifically *the Persians* of Aeschylus. At the same time, Herodotus also uses other sources and gives more details than Aeschylus to show the reasons and agents of this campaign as a historian. Despite this, Aeschylus's narrative is decades ahead of Herodotus's narrative and is closer to the time of the event. Also, his narration of the Achaemenid emperors, as narrated by Atossa, Darius and Xerxes, has significant differences from Herodotus's narration.

تصویر شاهنشاهان هخامنشی در نوشته‌های آیسخولوس و هرودت: مقایسه روایت‌ها

احسان‌اله سبط‌الشیخ^۱، فرج‌الله احمدی^۲، روزبه زرین‌کوب^۳

ed.sebt@gmail.com

fahmadi@ut.ac.ir

zarrinkoobr@ut.ac.ir

۱. نویسندهٔ مسئول، دانشجوی دکتری گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه:

۲. دانشیار، گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه:

۳. استادیار، گروه تاریخ دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تهران، تهران، ایران. رایانامه:

چکیده

اطلاعات مقاله

این پژوهش روایت‌های آیسخولوس و هرودت از شاهنشاهان هخامنشی را به تصویر کشیده و می‌کوشد تا نشان دهد ایشان چگونه روایتی از شاهنشاهان هخامنشی به دست داده و در این باره بر چه منابعی تکیه کرده‌اند. اهمیت آن در درک بهتر نحوه تاریخ‌نگاری هرودت و بهره بردن آن از روایت آیسخولوس در کنار دیگر منابع است. پرسش اصلی و مسأله‌ای که مطرح بوده، این است که آیسخولوس و هرودت هر یک در روایت خویش از چه منابعی بهره برده و چگونه روایتی به دست داده‌اند. رویکرد و روش تحقیق در این پژوهش، اندیشه‌ای است. به این معنی که روایات آیسخولوس و هرودت را در کنار یکدیگر می‌گذارد تا دریابد چگونه روایتی از شاهنشاهان هخامنشی به دست داده‌اند. فرضیه یا مدعای اصلی اینکه آیسخولوس که خود شاهد لشکرکشی ایرانیان بوده، در عین اینکه روایتی دست اول به دست می‌دهد، بر مبنای الگوی تراژدی‌های یونانی به بازنویسی آن پرداخته و هرودت در حالی که تا حد زیادی تحت تأثیر روایت آیسخولوس از شاهنشاهان هخامنشی و لشکرکشی خشایارشا به یونان است، در روایت خویش از منابع دیگری نیز بهره برده است. داده‌ها و نتیجه آنکه روایت‌های آیسخولوس و هرودت از شاهنشاهان هخامنشی و لشکرکشی خشایارشا به یونان شباهت‌ها و تفاوت‌هایی نشان می‌دهند. روایت آیسخولوس بر مبنای الگوی تراژدی‌های یونانی، به روایت لشکرکشی خشایارشا به مثابه شاهی می‌پردازد که پندارهای واهی‌اش او را به اعمال گستاخانه‌ای می‌کشاند که سرنوشت محتومی از جانب خدایان دربردارد. روایت هرودت نیز تا حد زیادی برگرفته از روایت آیسخولوس است. فراز و فرودهایی که هرودت در زندگی شاهنشاهان هخامنشی و به‌ویژه خشایارشا به تصویر می‌کشد و تأثیر دخالت خدایان و سرنوشت در زندگی آنها، همگی یادآور تراژدی‌های یونان باستان، در اینجا به‌طور مشخص *ایرانیان آیسخولوس* می‌باشند. در عین حال هرودت از منابع دیگری نیز بهره برده و جزئیات بیشتری نسبت به آیسخولوس به دست می‌دهد تا به مثابه یک مورخ، دلایل و عوامل این لشکرکشی را نشان دهد. با وجود این، روایت آیسخولوس دهه‌ها مقدم بر روایت هرودت بوده و به روزگار واقعه نزدیک‌تر است. همچنین روایت وی از شاهنشاهان هخامنشی، آن‌گونه که از زبان آتوسا، داریوش و خشایارشا روایت می‌شود، تفاوت‌هایی با روایت هرودت دارد که قابل توجه‌اند.

نوع مقاله:

علمی - پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۴۰۲/۱۰/۱۲

تاریخ بازنگری:

۱۴۰۲/۱۱/۱۵

تاریخ پذیرش:

۱۴۰۲/۱۲/۰۱

تاریخ انتشار:

۱۴۰۲/۱۲/۲۵

واژه‌های کلیدی: آیسخولوس، ایرانیان، هرودت، تواریخ، شاهنشاهان هخامنشی، تراژدی‌های یونانی.

استناد: سبط‌الشیخ، احسان‌اله؛ احمدی، فرج‌الله؛ زرین‌کوب، روزبه؛ (۱۴۰۲). تصویر شاهنشاهان هخامنشی در نوشته‌های آیسخولوس و هرودت: مقایسه روایت‌ها، پژوهشهای علوم

تاریخی، سال ۱۵، شماره ۴، زمستان، شماره پیاپی ۳۶- (۷۸-۵۵).

ناشر: مؤسسه انتشارات دانشگاه تهران

DOI: 10.22059/jhss.2024.370407.473680

۱. مقدمه

آیسخولوس^۱، تراژدی‌نویس بزرگ یونان باستان، نمایشنامه خود با عنوان *ایرانیان*^۲ را احتمالاً به سال ۴۷۲ ق.م. به روی صحنه برد. وی در این نمایشنامه، روایت خود از لشکرکشی خشیارشا به یونان و نبرد دریایی سالامیس^۳ (۴۸۰ ق.م.) را به تصویر کشیده و روایتی از شاهنشاهی هخامنشی، داریوش، آتوسا^۴ و خشیارشا، همچنین از زبان داریوش، پیشینیان او، به دست می‌دهد که جالب می‌نماید.

چند دهه پس از آن، در حدود ۴۲۵ ق.م. هرودت^۵ اثر بزرگ خود را عرضه کرد: گزارشی از پیشینه جنگ‌های یونانیان و ایرانیان که *تواریخ*^۶ نامیده شد. ظاهراً این نتیجه تبعات و مسافرت‌های هرودت در قلمرو هخامنشی، شاید نه چندان تا عمق آن و برگرفتن روایات شفاهی و گاه اسناد مکتوب و انتخاب آنچه به نظر وی منطقی‌تر می‌نمود، بوده است.

روایتی که هرودت از شاهنشاهان هخامنشی و لشکرکشی خشیارشا به یونان به دست می‌دهد، پی‌رنگی^۷ مشابه همان تراژدی‌های یونان باستان داشته و همان فراز و فرودها را در زندگی شاهان هخامنشی شاهدیم که در افسانه‌های یونان باستان به شاهان و قهرمانان کهن یونانی نسبت داده می‌شد و در تراژدی‌های روزگار خود وی بازتاب می‌یافتند. تراژدی *ایرانیان* آیسخولوس نیز از این قاعده مستثنا نیست. در واقع آیسخولوس در *ایرانیان* نیز همان فضایی را به تصویر می‌کشد که در *تریلوژی اورستیا*^۸ و دیگر تراژدی‌های خویش. وی قهرمانی را نشان می‌دهد که پندارهای واهی‌اش^۹ او را به اعمال گستاخانه‌ای^{۱۰} می‌کشاند که عواقبی از جانب خدایان در پی دارد^{۱۱}. بدین ترتیب آیسخولوس ایرانیان را نیز در دنیای تراژیک خود جای می‌دهد.

هرچند که روایت آیسخولوس با فاصله زمانی به مراتب کمتری نسبت به روایت هرودت از لشکرکشی خشیارشا به یونان معتبرتر می‌نماید، جزئیات کمتری ارائه نموده و هرودت نیز کاملاً با این روایت آشنا بوده است. در واقع روایت هرودت در پی‌رنگ کلی همان روایت آیسخولوس است ولی در جاهایی نیز تفاوت‌هایی نشان می‌دهد که به آنها خواهیم پرداخت.

1. Αἰσχύλος/Aeschylus
2. Πέρσαι/The Persians
3. Σαλαμίς/Salamis
4. Ατοσσα/Atossa
5. Ἡρόδοτος/Herodotus
6. Ἱστορία
7. Plot
8. Ὀρέστεια/Oresteia
9. Ἄτη/Ate
10. ὕβρις/hubris
11. Νέμεσις/Nemesis

درباره تاریخ‌نگاری هرودت و بهره‌گیری وی از منابع مختلف، همچنین روایت آیسخولوس از نبرد دریایی سالامیس در پژوهش‌های گوناگون سخن رفته است، از جمله:

اندیشه تاریخی در یونان باستان از هومر تا عصر هراکلیوس (Toynbee, 1950)، *تاریخ هخامنشیان، از کورش تا اسکندر* (بریان، ۱۳۹۱)، «از هرودت در تاریخ چه می‌توان آموخت»، *نقش بر آب* (زرین کوب، ۱۳۸۸)، *وحدت سیاسی و تعامل فرهنگی در شاهنشاهی هخامنشی* (بریان، ۱۳۸۶)، *راهنمایی بر هرودت بریل* (Bakker & de Jong & Van Wees (ed), 2002)، *راهنمایی بر هرودت کمبریج* (Dewald & Marincola (ed.), 2006)، *انگیزه و روایت در اثر هرودت* (Baragwanath, 2008)، *نگارش تاریخ باستان، مقدمه‌ای بر تاریخ‌نگاری کلاسیک* (Pitcher, 2009)، *اسطوره، حقیقت و روایت در تواریخ هرودت* (Baragwanath & de Bakker, 2012).

در این پژوهش‌ها، روایت هرودت از تاریخ هخامنشیان به نقد کشیده شده، نقاط ضعف آنگاه با تکیه بر یافته‌های جدید باستان‌شناسی، مشخص و با استفاده از منابع دست اول، همچنین دیگر روایت‌های موازی از جمله کتسیاس^۱، سعی شده تا روایتی جامع‌تر و مستندتر از شاهنشاهی هخامنشی و شاهنشاهان آن ارائه شود. در این میان، به روایت آیسخولوس از لشکرکشی خشیارشا به یونان و نبرد دریایی سالامیس نیز توجه شده است. آنچه کمتر به آن توجه شده، روایت‌شناسی تواریخ هرودت به ویژه در زمینه روایت وی از شاهنشاهان هخامنشی و اندیشه پس ذهن او است. اندیشه‌ای که با توجه به مخاطبان یونانی وی ملهم از افسانه‌ها و اسطوره‌های یونان باستان بود که در تراژدی‌های روزگار وی تجلی می‌یافت. در این بستر، مقایسه میان روایت شاهنشاهان هخامنشی در *ایرانیان آیسخولوس و تواریخ هرودت*، مفید به نظر می‌رسد.

۲. روایت آیسخولوس

آیسخولوس، این بزرگ‌ترین تراژدی‌نویس یونان باستان به داوری آریستوفانس (Aristophanes, 1927, *The Frogs*: 965-985)، خود در دو لشکرکشی بزرگ ایرانیان به سوی آتن، در میان صفوف آتنی‌ها بود و ظاهراً برادرش در ماراتن^۲ (۴۹۰ ق.م.) کشته شده و گورنوشته وی از حضورش در این نبرد می‌گوید. باز مشهور است که آیسخولوس در نبرد دریایی سالامیس نیز ۱۰ سال پس از ماراتن شرکت داشته است. گزارش وی از این نبرد، دهه‌ها پیش از هرودت، معتبرتر می‌نماید. وی ماجرا را از دید ایرانیان نگریسته و ایشان را در تقابل با آن زمینه اخلاقی در دنیای تراژیک خود می‌گذارد. چنانکه خواهیم دید، در تراژدی *ایرانیان* شبیح داریوش نشان می‌دهد که پندارهای واهی آدمی او را به اعمال گستاخانه‌ای می‌کشاند که عواقبی از جانب خدایان در پی دارد (Saïd, 2005: 217-222; Anderson, 2005: 129; Cairns, 2005: 314-317; Griffith, 2005: 344-346; استوری و الن، ۱۳۹۰: ۳۴-۲۷).

1. Κτησίας/Ctesias
2. Μαραθών/Marathon

نمایشنامه *ایرانیان* به سال ۴۷۲ ق.م. هشت سال پس از نبرد سالامیس، در آتن روی صحنه رفت. این تراژدی شاید تنها توصیف معتبر از آن نبرد دریایی باشد، چراکه گفته می‌شود آیسخولوس خود در سالامیس شرکت داشته و بسیاری از مخاطبان آتنی او نیز در سالامیس و پلاتایا^۱ جنگیده‌اند. با وجود این، حتی در این تراژدی نیز آیسخولوس ایرانیان را آن‌گونه می‌نماید که برای مخاطب یونانی‌اش آشنا باشد. ایرانیان به خدایان یونانی متوسل شده و نبرد سالامیس نبردی است برای حفظ آزادی در برابر بندگی (Saïd, 2005: 221-222).

صحنه آغازین نمایشنامه، کاخ خشیارشا در شوش را نشان می‌دهد و در پس‌زمینه، آرامگاه داریوش است که البته می‌دانیم نه در شوش که در نقش رستم و نزدیک تخت‌جمشید است. نخست همسرایان وارد می‌شوند که رایزنان شاه هخامنشی می‌نمایند. آنها از ملل تابعه هخامنشی به ترتیب نام می‌برند؛ نام بردنی که فهرست هرودت را به یاد می‌آورد:

«مردان پارس از شوش و اکباتان و از کیش باستانی ... از کرانه نیل، این آب بسیار بارآور ... لودیان نرم‌پوست که خانه بر کرانه آب دارند ... مردانی از بلندی‌های ایزدی تمولوس^۲ ... از بابل زربنه خاک گونه‌گونه مردانی چون سیلابه آب‌های بسیار ... اینک از چهار گوشه آسیا مردان شرق کمر بسته‌اند» (Aeschylus, 1952, *The Persians*: 1-80; Herodotus, 1920, III: 90-97; ۱۳۹۰: ۳۷۶-۳۷۳).

در ادامه، آیسخولوس بر هنر ایرانیان صحنه می‌گذارد و به پلی اشاره می‌کند که خشیارشا بر هلسپونت^۳ زد (Aeschylus, 1952, *The Persians*: 50-110; Herodotus, 1920, VII: 33-36; ۱۳۹۰: ۳۷۶-۳۷۸):

«... ما پارسیان

دیگر هنر آموختیم و به چشم‌اندازی نابایست چشم دوختیم
آنگاه که باد نعره برمی‌داشت و دریا به تازیانة طوفان سپید می‌شد
ما به هزاران هزار ریسمان تخته‌ها و زورق‌ها بر آبراه استوار کردیم
تا خیل تیغ و نیزه و مرد را گذرگاهی باشد».

اما این ایرانیان نیز گرفتار سرنوشت و اسیر تقدیر به سبک یونانی آن هستند:

«آنگاه که آسمان به آزار و شکنج طرحی دراندازد

کیست آدمیزاد میرا که جان از نیرنگ جاودانگان بدر ببرد؟
کیست آنکه او به جستی چالاک زین دام گسترده برون آید؟
کرشمه لبخندی و دلجویانه ترفندی
راه تو می‌زند و به راهیت می‌کشد
که دام گسترده است و پای گریز بسته.

1. Πλάταια/Plataea

2. Τμῶλος/Tmolus

3. Ἑλλησποντος/Hellespont

آنگاه آدمی آن وام مرگ‌آمیز بازمی‌گزارد

و اجل صید نویافته به آغوش مرگ وامی‌سپارد» (Aeschylus, 1952, *The Persians*: 85-140): آیسخولوس، ۱۳۹۰: ۳۷۸).

در پی این مقدمه، آتوسا وارد می‌شود که نگران فرجام کارزار ایرانیان در یونان است. جالب آنکه آتوسا به مانند یونانیان قربانی کرده، به حریم آپولون^۱ می‌نگرد. هرچند که در اینجا آپولون می‌تواند تداعی‌گر یکی از ایزدان ایرانی در نزد یونانیان باشد، بی‌شک آیسخولوس نمی‌توانسته از آشفته‌حالی نیمه‌شب آتوسا آگاهی یابد؛ از آن دست آگاهی‌هایی که گاه هرودت و بیش از او کتسیاس خواهند داد. همسرایان نیز از او می‌خواهند تا جام‌های نیاز برای شادی مردگان نثار کند و داریوش گویا که مانند شاهان افسانه‌ای یونان، جایگاهی در دنیای هادس^۲ دارد (Aeschylus, 1952, *The Persians*: 140-235).

آتوسا در گفتگو با همسرایان، از خصوصیات آتنی‌ها پرده برمی‌دارد که البته نه تصور ایرانیان از یونانیان که در واقع تصور آتنی‌ها از خودشان است با جنگاورانی که ایرانیان را گوشمالی داده‌اند، چشمه‌ای از نقره در خاک نهفته دارند، از کمان‌گیری چیزی نمی‌دانند، «لیک سپری استوار می‌گیرند و در جنگ نیزه یکتا» بوده و البته بنده کسی نیستند. اشاره‌ای نیز به ماراتن می‌شود و اینکه آنها «گزیده مردان داریوش را ناچیز کردند» (Aeschylus, 1952, *The Persians*: 230-260): آیسخولوس، ۱۳۹۰: ۳۸۴-۳۸۵).

اینجا است که فرستاده‌ای وارد شده، خبر از شکست سالامیس می‌دهد. ادعا می‌شود که آتن حصار بی‌گزند دارد و به یغما نرفته است، در حالی که می‌دانیم پیش از سالامیس خشیارشا به سادگی آتن را گشوده، آن را به تاراج داده بود. اشاره‌ای تلویحی نیز به حیلۀ تمیستوکلس^۳ می‌رود و اینکه خشیارشا «نه زین گفته بوی دروغ و ترفند شنید و نه از خشم خدایان اندیشید». در ادامه، گزارشی از نبرد دریایی سالامیس می‌آید که می‌بایست دست اول باشد، چراکه ظاهراً خود آیسخولوس در این نبرد حاضر بوده، هرچند که البته دست کم روایت یونانی ماجرا است (Aeschylus, 1952, *The Persians*: 245-432): آیسخولوس، ۱۳۹۰: ۳۹۲-۳۸۵).

فرستاده و آتوسا هر دو چنین می‌نمایند که خو گرفته به آموزه‌ها و فرهنگ یونانی تقدیر و سرنوشت‌اند: «در آن روز که فرمان آسمان پیروزی یونانیان را رقم زد ... چه بدخواه خدایانی که نیرنگ در کار پارسیان کردند.» از شکست مردونیه^۴ در پلاتایا سخن می‌رود و روایت آیسخولوس که به هر روی نمی‌بایست فاصله چندانی با ماجرا داشته باشد. از مصیبت عقب‌نشینی ایرانیان می‌گوید؛ مصیبتی که هرودت تکرار می‌کند و البته روایت یونانی ماجرا است که بسیاری «در آن

1. Απόλλων/Apollon

2. Ἅδης/Hādēs

3. Θεμιστοκλῆς/Themistocles

4. Μαρδόνιος/Mardonius

گوشهٔ خاک از گرسنگی و تشنگی جان دادند» (Aeschylus, 1952, *The Persians*: 455-505; Herodotus, 1920, VIII: 113-117; آیسخولوس، ۱۳۹۰: ۳۹۵-۳۹۳).

آتوسا و همسران باز به سبک یونانی به خدایان متوسل می‌شوند. آتوسا می‌خواهد نیازی از خوراک، روغن و غسل نثار خاک و مردگان کند و همسران بر آنند که زئوس ایرانیان را در هم شکسته است و گویا کاملاً آگاه از افسانه‌های یونانی و سرنوشت آياس^۱ اند. آدمی را اسیر سرنوشت می‌بینند و به مانند یونانیان خواهان ترحم درگذشتگان اند. روح داریوش را به نیاز خواسته و از او راهنمایی می‌جویند. او نیز همان‌گونه که رفتگان در *اودیسه* با اُدوسئوس^۲ مواجه شده و با وی سخن می‌گویند، به دیدار آتوسا می‌شتابد (Homer, 1945, *Odyssey*, XI: 25-640; Aeschylus, 1952, *The Persians*: 510-715).

چنان است که گویی شیخ داریوش نیز به سرنوشت و تقدیر یونانی اذعان دارد. فهرستی از شاهان پیشین می‌آید که البته در قیاس با هرودت بسیار ناقص می‌نماید. آیسخولوس از زبان وی نخستین شاه ایرانیان را مدوس^۳ می‌نامد. پس از وی تاجوتخت به فرزند او می‌رسد که «خرده راهنمایش بود» و آنگاه کورش:

«که کامیاب‌ترین آدمیان بود

و آرامش و آبادانی بر مردم وفادار ارزانی داشت

و لودیا^۴ و فریگیا (فروگیا)^۵ را بر قلمرو خود افزود.

ایزدان بر او خشم نگرفتند که بخشنده بود و بخشایشگر بود.»

البته که آیسخولوس در این فهرست بسیاری از شاهان را جا می‌اندازد و مهم‌تر از همه اینکه از کمبوجیه گذشته، به ماردوس^۶ اشاره می‌کند که «اورنگ باستانی از نامش شرم داشت». به روایت آیسخولوس، آرتافرنس^۷ /ارته‌فرنه^۷ یاران را گردآورده و او را در سرای شاهی بکشت تا قدرت به داریوش رسید.

روح داریوش به ایشان پرخاش می‌کند که در حمله به یونان، اندرز وی را از یاد برده‌اند. اینکه نمی‌بایست به یونان و خاک یونان طمع کنند که خاک خود با تنگ‌مایه‌ای‌اش به ستیز با ایشان بر خواهد خاست و خبر از شکست آتی مردونیه در پلاتایا می‌دهد:

«خشیارشا بیهوده امیدی در دل دارد که گزین مردان خود را در خاک یونان بازداشته

1. Αἴαξ/Ajax
2. Ὀδυσσεύς/Odysseus
3. Μήδωξ/Medus
4. Λυδία/Lydia
5. Φρυγία/Phrygia
6. Μάρδος/Mardus
7. Ἀρταφέρνης/Artaphernes

آنجا که آسوپوس^۱ شاخابه‌های خود را بر خاک خشک بوئوتیا^۲ می‌فشاند
 آن مردان چشم به راه می‌مانند
 همچنان که تباهی و عذابی نادیده و ناگفته
 چشم به راه ایشان می‌ماند» (Aeschylus, 1952, *The Persians*: 735-795؛ آیسخولوس، ۱۳۹۰: ۴۱۱-۴۰۹).

آیسخولوس البته که همهٔ اینها را پادافراه غرور و گستاخی ایرانیان در برابر خدایان می‌داند. جرم ایرانیان به آتش کشیدن معابد و توهین به مقدسات است و مکافات ایشان تلفاتی سنگین که هرودت نیز به آن اشاره دارد (Aeschylus, 1952, *The Persians*: 800-840; Herodotus, 1920, VIII: 115-117) ولی امروزه با شک و تردید بسیار نگریسته می‌شود (بریان، ۱۳۹۱: ۸۶۱ و ۸۸۶-۸۸۳).

همسرایان از روزگار خوش گذشته می‌گویند و اینکه داریوش سرزمین‌های بسیاری را حتی بی‌آنکه از سرزمین خویش پا فراتر گذارد، به زیر فرمان آورده بود. در پایان، خشیارشا خود وارد می‌شود، آن‌هم با جامه‌ای دریده، گویا که گریخته باشد و تقدیر را در شکست خویش مقصر می‌شمرد. ژنده پیرهن خود را بازماندهٔ ردای شاهی می‌داند و تیردان تهی را گواهی بر آنچه رفته. همسرایان سرداران ایرانی را نام می‌برند که در این کارزار کشته شده‌اند. اسامی‌ای که صحت‌وسقیم آن و گواهی بر آنچه آیسخولوس روایت می‌کند، معلوم نیست. چنان سخن می‌رود که گویی فرمانروایی ایرانیان به پایان رسیده و کارشان یکسره شده است (Aeschylus, 1952, *The Persians*: 853-1077).

۳. روایت هرودت

هرودت در حالی که هدف خود را توضیح علل نزاع میان ایرانیان و یونانیان نشان می‌دهد، از نخستین بندهای *توریک*، با بر عهده گرفتن مسئولیت جاودان ساختن اعمال بزرگ و شگفت ایرانیان و یونانیان، بر آن است تا پا جای پای پیشینیان حماسه‌سرا و تراژدی‌نویس خود گذارد. وی مانند تراژدی‌نویسان از اسطوره‌ها آغاز کرده، شاهان و قهرمانان کهن یونانی به کرات در اثرش ظاهر می‌شوند (Herodotus, 1920, I: 1-4). در واقع هرودت شاهنشاهان هخامنشی را به مثابهٔ همان شخصیت‌های تراژدی‌های یونانی توصیف کرده، شاهد همان فراز و فرودها در زندگی آنها هستیم. کورش، کمبوجیه، داریوش و خشیارشا به مانند شاهان کهن یونانی گرفتار سرنوشتی محتوم‌اند که آنها را به اوج برده و به حضيض می‌کشاند. مضامین همان‌هایی است که در افسانه‌ها و تراژدی‌های یونانی به کرات تکرار شده‌اند (Debnar, 2005: 3-5; Dewald, 2012: 74). پیش از همه، هرودت بر آن است تا به گمان خود پیشینه‌ای برای جنگ‌های ایرانیان و

1. Ἀσώπος/Asopos

2. Βοιωτία/Boeotia

یونانیان و علت نزاع‌های ایشان به دست دهد و در این باره به اساطیر یونانی ارجاع می‌دهد، جایی که فنیقی‌ها ایو^۱ و چند زن دیگر از یونانیان را می‌ربایند. از سوی دیگر یونانیان نیز مدیا^۲ را با خود برده‌اند و در نسلی دیگر پاریس^۳، هلن اسپارتی را با خود به تروا می‌برد. تصرف تروا به دست یونانیان علت اصلی دشمنی میان ایرانیان که آسیا و تمام اقوام آن را متعلق به خود می‌دانند و یونانیان شمرده می‌شود. بدین ترتیب ریشه جنگ‌های ایرانیان و یونانیان را در اساطیر یونانی می‌جوید (Herodotus, 1920, I: 1-5).

داستان زندگی کورش نیز در *توریک* هرودت، شباهت‌های بسیاری با افسانه‌ها و تراژدی‌های یونان باستان نشان می‌دهد. داستان خواب آستواگس^۴، رها کردن کورش و پرورش وی به وسیله یک شبان و به انجام رسیدن تقدیری که سرنوشت پیش‌پایش نهاده، در افسانه آدیپوس و تراژدی‌های برآمده از آن نیز دیده می‌شود. هاتفان به لایوس می‌گویند که مقدر است فرزندش پدر خود را کشته و مادرش را به همسری بگیرد. آنها نیز هنگامی که آدیپوس به دنیا می‌آید، او را در کوهستان رها می‌کنند تا بمیرد. شبانی او را می‌یابد و نزد فرمانروای کورینت^۵ می‌برد. چون از تقدیر خویش آگاهی می‌یابد، از آنجا که پدرخوانده و مادرخوانده‌اش را والدین واقعی خود می‌پندارد، از کورینت می‌گریزد و در راه شهر تبای، نادانسته پدر واقعی خود، لایوس را می‌کشد. بر ابوالهول چیره شده و مردمان فرمانروایی تبای و همسری شهبانوی شهر را به او می‌بخشد که در واقع مادر او است. این الگوی رها کردن فرزندی که تقدیری ناخواسته دارد در کوهستان، یافتنش به دست شبان، بازآمدن و تحقق سرنوشتی که مقدر شده است، همان چیزی است که در روایت هرودت از تولد و زندگی کورش نیز می‌بینیم (Herodotus, 1920, I: 108-122; Sophocles, 1994, *Oedipus Tyrannus*: 1185-1210).

در انتقام هولناک آستواگس از هارپاگوس^۶ نیز می‌توان داستان نفرینی را که خاندان آتریوس^۷ گرفتار آن شده است، بازشناخت. در واقع، داستان صرف گوشت آدمی در ضیافت را هرودت مستقیماً از افسانه‌های یونان باستان برگرفته که مقدمه‌ای است بر *تریلوژی اورستیای آیسخولوس*. نیای بزرگ خاندان آتریوس، تانتالوس^۸ پسر ژئوس بود. وی شاید برای خوارداشتن خدایان، ایشان را به صرف غذایی فراخواند که از پیکر فرزند خود، پلوپس^۹ تدارک دیده بود. خدایان نیز محکومش کردند بر اینکه در کنار برکه‌ای در دنیای مردگان ایستاده و آنگاه که از

1. Ἴω/İo
2. Μήδεια/Medea
3. Πάρις/Paris
4. Ἀστύαγης/Astuages
5. Κόρινθος/Corinth
6. Ἄρπαγος/Harpagos
7. Ἀτρεύς/Atreus
8. Τάνταλος/Tantalus
9. Πελοψ/Pelops

تشنگی دست به سوی آب می‌برد، آب برکه خشک گردد. درختان میوه‌ای نیز که بر فراز برکه بودند، چون به تمنای میوه‌ای دست دراز می‌کرد، شاخه‌های خود را کنار می‌کشیدند. خدایان پلوپس را زندگی دوباره بخشیدند که صاحب دو پسر شد، آتریوس و توئستس^۱. توئستس همسر آتریوس را به خیانت واداشت و آتریوس انتقامی از برادرش گرفت که آشنا می‌نماید. دو کودک توئستس را کشت، از ایشان خوراکی ساخت و پیش برادر نهاد؛ انتقامی که روایت هرودت از برخورد میان آستواگس، پدر بزرگ کورس و هارپاگوس را شکل می‌دهد. در روایت هرودت نیز آستواگس به کیفر آنکه هارپاگوس از فرمان وی سرپیچی کرده و کورس را معدوم ن ساخته است، خوراکی از پسر هارپاگوس فراهم آورده و به او می‌خوراند؛ چیزی که در پس‌زمینه روایت هرودت، علت حمایت آتی هارپاگوس از کورس می‌شود (Aeschylus, 1926, *Agamemnon*: 1370-1460; Herodotus, 1920, I: 108-122).

هرودت و دیگر منابع یونانی عموماً کمبوجیه را با نظر منفی نگریسته، شخصیت او را در برابر شخصیت کورس گذاشته، فرضیه تباهی را پیش می‌کشند. هرودت فهرستی از تبهکاری‌های وی آورده و در پایان نتیجه می‌گیرد که این شاه کاملاً دیوانه بوده است (Herodotus, 1920, III: 1-11; Ctesias, 2010: 12-13). کاملاً پیدا است که منبع هرودت در این زمینه، روایت خصمانه مصریان روزگار خود وی از سلطه هخامنشیان بر ایشان است (بریان، ۱۳۹۱: ۸۹-۸۲).

به‌ویژه کتیبه‌ای که بر مجسمه اوجهورسنت^۲ یافت شده، به دلیل تقابل آن با روایت هرودت از تصرف مصر و تلقی مصریان از شاهنشاهان هخامنشی جالب است. وی که خود را حامل نشان سلطنتی، تنها همدم و دوست واقعی شاه می‌نامد، بر آن است که از کمبوجیه خواسته تا همه بیگانگانی را که در معبد نیث^۳ سکنی گزیده و ظاهراً آنجا را آلوده بودند، بیرون کنند:

«علیحضرت فرمان به بیرون راندن همه بیگانگانی که در معبد نیث سکنی گزیده بودند، خراب کردن همه خانه‌هایشان و همه اشیاء ناپاکشان که در این معبد بودند، داد. زمانی که آنها همه متعلقات شخصی خویش را بیرون از دیوار معبد بردند، علیحضرت فرمان به پاک‌سازی معبد نیث و بازگشت همه کارکنانش به آن داد ... علیحضرت فرمان به دادن پیشکش‌های خدایی به نیث بزرگ، مادر خدا و خدایان بزرگ سائیس^۴، چنانکه پیش از این بوده، داد. علیحضرت فرمان داد تا همه جشن‌ها و راهپیمایی‌های ایشان، همان‌طور که پیش از این انجام می‌شد، برگزار شود. علیحضرت چنین کرد، چراکه من علیحضرت را از عظمت سائیس آگاه ساختم ...» (Lichtheim, 2006: 37-38).

هرودت بر آن است که کمبوجیه پس از دو لشکرکشی ناکام به لیبی و حبشه و متعاقب آن شورش مصریان، دست به توهین به مقدسات مصریان زده است. با تسلط بر مصر، کمبوجیه بر

1. Θυέστης/Thyestes

2. Ουντιαχορρεσένετ/Udjahorresnet

3. Νηϊθ/Neith

4. Σάις/Sais

آن بود تا پیشروی طبیعی قلمرو خود به سمت غرب و جنوب را پی گیرد؛ برنامه‌ای که آخرین فراغنه نیز دنبال می‌کردند و وجود پادگان الفانتین^۱ دلیلی بر آن است. لشکرکشی‌ها یکی به واحه آمون^۲ و دیگری به سمت حبشه، البته به فاجعه انجامید. هرودت دیوانگی کمبوجیه را مسئول این فاجعه‌ها می‌داند که بی‌هیچ تدارک قبلی سپاهیان خود را به نابودی کشانده است؛ چیزی که البته در تناقض با آن تدارکات گسترده‌ای است که پیش از این هخامنشیان در حمله به مصر داشته‌اند. به گفته هرودت، کمبوجیه در پی عقب‌نشینی از این لشکرکشی ناکام، با جشن مصریان به افتخار گاو آپیس^۳ مواجه شده، آن را توهینی به خود تلقی کرده و با توهین به مقدسات بر دیوانگی خویش افزوده است. در واقع فهرستی از دیوانگی‌های کمبوجیه ردیف می‌کند (Herodotus, 1920, III: 14-38). دیگر منابع یونانی و رومی نیز بر این دیوانگی صحنه می‌گذارند. با این حال، کشفیاتی که در سراپیون/سراپیوم^۴ ممفیس^۵ صورت گرفته، جایی که اجساد گاوهای آپیس را مومیایی و دفن می‌کرده‌اند، اصل ماجرا را با تردید جدی مواجه می‌کنند. تصویر و کتیبه تابتوت گاو آپسی که به روزگار کمبوجیه دفن شده، به این اشاره دارد که با کمال احترام و در حضور کمبوجیه مومیایی شده و شخص وی بر آن نظارت داشته است. وی در اینجا نقش سنتی فرعون را ایفا کرده، جایگاه خود را در آیین‌های دینی مصریان به‌خوبی می‌شناسد؛ همان چیزی که اوجاهورسنت نیز بر آن تأکید می‌کند. در اینجا منشأ روایت خصمانه هرودت مطرح می‌شود. موضع اوجاهورسنت نشان می‌دهد که دست‌کم بسیاری از مصریان با توجه به سیاست هخامنشیان، با ایشان همکاری می‌کرده‌اند، ولی دسته دیگری نیز بوده‌اند که ناراضی می‌نموده‌اند و ایشان اداره‌کنندگان معابد مصری بوده‌اند. تا پیش از کمبوجیه، معابد مصری از هدایایی شاهانه به معابد برخوردار بودند، ولی اسناد به دست آمده از دوره کمبوجیه نشان می‌دهد درآمد‌های جنسی معابد مصری کاهش یافته‌اند. از آنجا که منابع هرودت در این زمینه شفاهی می‌نمایند، همین نگرش منفی کاهنان می‌تواند روایات خصمانه درباره کمبوجیه را توجیه نماید (بریان، ۱۳۹۱: ۱۰۱-۹۱).

کمبوجیه چنانکه داریوش در کتیبه بیستون می‌گوید، به مرگ خود درگذشت. کلام داریوش در این زمینه روشن نیست. بعضی آن را به معنی خودکشی کمبوجیه یا مرگ تصادفی وی به دست خودش گرفته‌اند، چنانکه منابع یونانی بر آن صحنه می‌گذارند و برخی نیز به توطئه‌ای درباری ظنین هستند (-Kent, 1953: 117; Ctesias, 2010: 12-13; Schmitt, 1991, DB, I: 11; Kent, 1953: 117-). همچنین ببینید لوکوک، ۱۳۹۵: ۲۲۱-۲۲۰؛ شوارتس، ۱۳۹۷: ۵۹۰؛ بویس، ۱۳۹۱: ۸۲). هرودت از آن

1. Ἐλεφαντίνη/Elephantine

2. Ἄμων/Amon

3. Ἀπῖς/Apis

4. Σεραπίειον/Serapeum

5. Σάις/Sais

می‌گوید که کمبوجیه با بزرگان ایرانی نیز با سختی و خشونت رفتار می‌کرده است. پس از وی، کسی با عنوان بردیا (در روایت هرودت، اسمردیس^۱) بر جایش نشست که ظاهراً درصدد تحولاتی در شیوه حکمرانی ایرانیان بود. این شیوه جدید حکمرانی البته با نارضایتی بزرگان پارسی مواجه گردید و ایشان به رهبری داریوش، وی را از میان برداشتند (Herodotus, 1920, 61-88: III). بسیار بحث شده که این بردیا چنانکه داریوش خود می‌گوید و منابع یونانی بر آن صحنه می‌گذارند، گوماته^۲ یا بردیای دروغینی بوده که در پی قتل مخفیانه بردیا پسر کورش به فرمان برادرش کمبوجیه، از فرصت استفاده کرده، بر تخت نشسته است یا خیر. به هر روی، در پی مرگ وی، شورش‌های بسیاری در سرزمین‌های تابعه هخامنشیان برافروخته شد که داریوش می‌بایست سرکوب نماید. هرچند که روایت هرودت نشان می‌دهد در این داستان نقش داریوش به طرز عجیبی فروتر از دیگران بوده، اوتانه^۳ شخصیت اصلی این نمایش است و پس از آن نیز درباره نحوه حکمرانی و اینکه چه کسی باید شاه شود، بین خود به بحث می‌پردازند، با توجه به نزدیکی داریوش به تبار شاهی پیشین، منطقی‌ترین گزینه می‌نمود. در واقع داریوش با رساندن نسب خود به هخامنش به نحوی که با خاندان کورش در ارتباط باشد، تعریف جدیدی از هخامنشی بودن به دست می‌دهد (بریان، ۱۳۹۱: ۱۸۹-۱۶۲).

روایت داریوش از کشتن گوماته در کتیبه بیستون نشان می‌دهد این رویداد در دژی در نسیاه^۴ ماد رخ داده و بدین ترتیب روایت هرودت که آن را در کاخ شوش دانسته یا کتسیاس که آن را هنگام همبستری با یکی از صیغه‌های بابلی توصیف می‌کند، رد می‌نماید. در مقابل، روایت هرودت روایتی است با مضامین ادبی بر مبنای آنچه در آسیای صغیر یا حتی یونان شهرت داشته: توطئه هفت نجیب‌زاده، حذف مَغ توسط ایشان، بحث‌ها درباره نوع نظام حکومتی و انتخاب داریوش به واسطه شیبه^۵ اسب که البته داستانی است به سبک تراژدی‌های یونانی (Herodotus, 1920, III: 67-88; Ctesias, 2010: 12-13; همچنین ببینید بریان، ۱۳۹۱: ۱۹۲-۱۹۰).

داریوش در میان پسران خود، خشیارشا را که از اتوسا دختر کورش داشت، به جانشینی انتخاب کرد. کتسیاس در این زمینه توضیح چندانی نمی‌دهد ولی هرودت در آغاز کتاب هفتم، شرحی از این جانشینی به دست می‌دهد که بنا بر آن، خشیارشا به واسطه نفوذ مادرش و در پی استدلال دماراتوس^۵ اسپارتی به جانشینی برگزیده می‌شود (Herodotus, 1920, VII: 2-3; Ctesias, 2010: 12-13). گویی یک یونانی می‌بایست مسأله جانشینی در شاهنشاهی هخامنشی را حل و فصل نماید! آن هم بر این مبنا که خشیارشا زمانی زاده شده که پدرش شاه بوده است.

1. Σμερδης/Smerdis
2. Gaumāta
3. Ὀτάνης/Otanes
4. Nisāya
5. Δημάρατος/Demaratus

البته خشیارشا خود نیز در XPF چنین می‌گوید که داریوش او را پس از خود، بزرگ‌ترین قرار داد. ولی این برگزیدن خشیارشا در برابر دیگر برادرانش، نه آن‌گونه که هرودت به تصویر می‌کشد، بلکه به تحکیم پایه‌های این شاخه از خاندان هخامنشی بازمی‌گردد که داریوش به شاخه کورش پیوند زده بود؛ چیزی که می‌بایست پیش از اینها داریوش در فکر آن بوده باشد (بریان، ۱۳۹۱: ۸۶۹-۸۶۳).

در پایان فرمانروایی داریوش، شورش‌هایی به وقوع پیوسته بود که خشیارشا می‌بایست سرکوب نماید. هرودت تنها در چند سطر به لشکرکشی خشیارشا به مصر اشاره می‌کند، اما این لشکرکشی از چنان اهمیتی برخوردار بوده که خشیارشا خود هدایت آن را به دست گیرد. در عین حال، می‌توانست شایستگی خود را به‌عنوان فرمانروا نشان دهد. پس از آن نیز شورش بابل می‌بایست سرکوب می‌شد. هرودت از تردیدها و دودلی خشیارشا در لشکرکشی به یونان سخن می‌گوید و گویی خود حاضر بوده، صحنه نمایشی را به تصویر می‌کشد که در آن دو شخصیت مردونیه و ارتبان^۱، یکی بی‌پروا و دیگری محتاط، در برابر یکدیگر قرار گرفته و خشیارشا بنا بر خواب‌هایی که می‌بیند، تصمیم نهایی را می‌گیرد (Herodotus, 1920, VII: 4-19; Ctesias, 2010: 12-13). در واقع، این موقعیت برای خشیارشا، تفاوت چندانی با مسایل مربوط به مصر و بابل نداشت. با وجود اینکه برای هخامنشیان مصر و بابل اهمیت بیشتری داشتند، وی می‌بایست با پیگیری طرح پدرش، شایستگی خود به‌عنوان فرمانروا را نشان داده، مرزهای غربی خود را تحکیم نماید، ضمن اینکه در مسیر این لشکرکشی قدرت شاهنشاهی هخامنشی را به نمایش درمی‌آورد، چنانکه هرودت نیز در کلام مردونیه به آن اشاره می‌کند (Said, 2012: 95-96; de Jong, 2012: 140-141; Thomas, 2012: 235-244; Baragwanath, 2012: 295-298). (۱۳۹۱: ۸۷۸-۸۷۴).

توصیفی که هرودت از سپاهیان خشیارشا در حمله به یونان می‌کند، به لحاظ تنوع لشکریان و ناهمگونی غیر عادی آنها، در جای خود شایان توجه است (Herodotus, 1920, VII: 20-100). هماهنگی اینهمه لشکریان با چنین تنوعی، چه در جنگ‌افزار و چه در شیوه نبرد، کار ساده‌ای نبود و از همان روزگار باستان، دلیل شکست خشیارشا و بعدها داریوش سوم را نیز همین می‌دانستند. ولی واقعیت آن است که بیشتر واحدهایی که هرودت توصیف می‌کند، اصلاً وارد کارزار نمی‌شوند. بخش عمده کار بر عهده پارس‌ها، مادها، سکاها، بلخیان و مانند اینها است. در واقع، آنچه هخامنشیان به نمایش درمی‌آوردند، تنوع اقوام گسترده زیر فرمان ایشان و هماهنگی آنها در رسیدن به هدفی مشترک است. فراخواندن سپاهیان از همه بخش‌های شاهنشاهی، بیشتر پاسخی بود به نیازی ایدئولوژیک تا استراتژیک و هدف این نمایش در عین تحت تأثیر قرار دادن

1. Ἀρτάβανος/Artabanus

یونانیان، به تصویر کشیدن قدرت شاهنشاه هخامنشی بود (Munson, 2012: 199-200; Vannicelli, 2012: 259-261; بریان، ۱۳۹۱: ۳۲۹-۳۳۳).

آخرین بند کتاب نهم هرودت، به نقل داستانی از کورش می‌پردازد که در پاسخ به خواست ایرانیان برای مهاجرت به سرزمینی حاصلخیزتر در میان متصرفات خویش، ایشان را بر حذر می‌دارد که در این صورت می‌بایست خود را برای فرمانبرداری آماده کنند، چراکه خاک نرم همیشه مردمانی نرم به بار می‌آورد (Herodotus, 1920, IX: 122). در روایت هرودت البته ایرانیان ترجیح می‌دهند در همان سرزمین خشک و خشن خود باقی بمانند، ولی به‌ویژه از دوره خشیارشا شاهد اهمیت یافتن مهاجرنشین‌های ایرانی در سرزمین‌های تابعه و به‌ویژه آسیای صغیر هستیم که می‌تواند پاسخی در برابر تهدید یونانیان باشد و با جهان‌بینی ایرانی نیز در راستای عمران و آبادانی و به نظم درآوردن جهان پیرامون، بی‌ارتباط نبود (بریان، ۱۳۹۱: ۹۴۳-۹۳۹ و ۹۵۰).

۴. مقایسه و تطبیق روایات آیسخولوس و هرودت

نمایشنامه *ایرانیان آیسخولوس* بر مبنای الگوی تراژدی‌های یونانی سامان یافته است. با تعلیقی آغاز می‌شود که در آن همسرایان چشم‌انتظار بازگشت آن مردان پارسی هستند که به دنبال خشیارشا روانه لشکرکشی به یونان گشته‌اند و در پی آنها اتباع ایشان از مصر، لودیاییان و بابل، از چهار گوشه آسیا (Aeschylus, 1952: 1-80).

در مقابل، روایت هرودت در *تواریخ* که در تلاش است تا دلایل و علل لشکرکشی خشیارشا به یونان را واکاوی نماید، در پی چندین *لوگوس*^۱ که هر یک سیر مشخص داستانی خود را طی می‌کنند، در نهایت در کتاب هفتم به ماجرای لشکرکشی خشیارشا به یونان می‌پردازد. تدارک این لشکرکشی البته از روزگار داریوش و در پی شکست ایرانیان در ماراتن آغاز شده است ولی شورش مصریان آن را به تعویق می‌اندازد. همچنین مسأله جانشینی داریوش مطرح می‌شود. داریوش خود پس از تعیین خشیارشا به عنوان جانشین خویش درمی‌گذرد. تنبیه مصریان و لشکرکشی به یونان گردن خشیارشا می‌افتد. در روایت هرودت البته که خود وی نخست تمایلی به این امر نداشته و این مردونیه است که وی را به این لشکرکشی متقاعد می‌سازد، آن‌هم پس از رویایی که خشیارشا را به انجام این کار وامی‌دارد (Herodotus, 1920, VII: 1-19). مشابه رویایی که زئوس در کتاب دوم *ایلیاد* بر آگاممنون فرو فرستاد و وی را در حمله به ترواییان گمراه نمود تا اراده خویش را به انجام رساند (Homer, *Iliad*, II: 1-887). هرودت در اینجا تنها به این اشاره می‌کند که خشیارشا سپاهسانی به مراتب بزرگ‌تر از آنچه تاکنون شناخته‌ایم، از سراسر آسیا گردآورده و به سمت یونان پیشروی می‌کند (Herodotus, 1920, VII: 20-21) اما پیش از این در کتاب سوم به تفصیل ملل تابعه هخامنشی را برشمرده است (Herodotus, 1920, III: 90-97).

1. Λόγος/Logos

در ادامه، آیسخولوس که گستاخی و خیره‌سری خشیارشا و نامجویی ایرانیان را علت این لشکرکشی می‌داند، نخست به پلی اشاره می‌کند که خشیارشا بر هلسپونت زده و نسب خشیارشا را بنا بر اساطیر یونانی به پرسئوس می‌رساند (Aeschylus, 1952: 50-110).

هرودت نیز با تفصیل بیشتر، از پل‌های شناور بر تنگه هلسپونت سخن می‌گوید و البته در این میان به ماجرای پروتسیلائوس^۱ اشاره می‌کند که با داستان جنگ تروا در ارتباط است که هرودت به مثابه قرینه جنگ یونانیان و ایرانیان به آن توجه خاصی دارد. هرودت بر آن است این اعمال خشیارشا از سر غرور و خودنمایی او است و داستان تازیانه زدن بر هلسپونت را نیز به عنوان تأییدی بر این مدعا می‌آورد (Herodotus, 1920, VII: 33-36).

در روایت آیسخولوس آنجا که همسرایان با آتوسا از خصوصیات آتنی‌ها سخن می‌گویند، تنها اشاره‌ای به جنگ ماراتن می‌رود و اینکه آنها «گزیده مردان داریوش را ناچیز کردند» (Aeschylus, 1952: 230-260؛ آیسخولوس، ۱۳۹۰: ۳۸۴-۳۸۵)؛ اما هرودت در کتاب ششم به تفصیل به داستان نبرد ماراتن می‌پردازد، هرچند فحوای کلام او همان است که در *ایرانیان* آیسخولوس دیده می‌شود: «بربرها در نبرد ماراتن حدود ۶۴۰۰ سرباز از دست دادند، ولی تلفات آتنی‌ها ۱۹۲ نفر بود» (Herodotus, 1920, VI: 102-117).

شکست دریایی ایرانیان در سالامیس در روایت آیسخولوس، در حالی که ظاهراً آیسخولوس خود شاهد این نبرد بوده و می‌بایست گزارشی دست اول باشد، بیشتر لحنی تراژیک به خود می‌گیرد. شمار کشتی‌های یونانی را بیش از ۳۰۰ به همراه ۱۰ رزم‌ناو در رأس آنها نمی‌داند، در حالی که ناوگان خشیارشا را به هزار کشتی می‌رساند که ۲۰۷ ناو تندرو در میان ایشان بود. از سوی دیگر، آتن همچنان پابرجا است و به‌یغمانرفته. در روایت وی، ایرانیان فریب یونانیان را خورده، در دام ایشان گرفتار شده و البته که می‌بایست هوشمندی و دلاوری یونانیان تحسین گردد (Aeschylus, 1952: 245-432؛ آیسخولوس، ۱۳۹۰: ۳۸۵-۳۹۲).

اما هرودت در *تواریخ*، تعداد رزم‌ناوهای یونانیان را غیر از کشتی‌های ۵۰ پارویی، ۳۷۸ فروند برمی‌شمرد که پیش از شروع نبرد، دو کشتی دیگر به آنها افزوده گشت تا به رقم سرراست ۳۸۰ رسید. البته که وضعیت یونانیان دیگر چندان درخشان نیست. از سر ناچاری در آنجا گردآمده‌اند و از آن یونانی که خشیارشا را به حمله برانگیخت نام برده می‌شود: تمیستوکلس. پیش از آن نیز شهر آتن به تصرف ایرانیان درآمده بود. هرودت بر آن است شمار سپاهیان ایرانیان هنگام تسخیر آتیکا در خشکی و دریا کمتر از آغاز این لشکرکشی نبود، چراکه تلفات ناشی از طوفان و نبرد دریایی آرتمیسیون^۲ را جبران کرده بودند. این در حالی است که پیش از این هرودت درباره نبرد

1. Πρωτεσίλαος/Protesilaus

2. Αρτεμίσιον/Artemision

آرتمیسیون گفته بود «گویی اراده آسمان چنین بود که نیروی دریایی ایران برتری شدید عددی خود را از دست بدهد و شماره کشتی‌هایش با یونانیان برابر شود». در روایت هرودت نیز پیام‌آوری خبر شکست خشیارشا را به شوش می‌رساند (Herodotus, 1920, VIII: 13, 48-99). در روایت آیسخولوس، ایرانیان سربازانی بر جزیره‌ای خرد روبروی سالامیس پیاده می‌کنند تا یونانیان گریخته از کشتی‌ها را گرفته و به ایرانیان غرقه در آب کمک کنند، اما یونانیان ایشان را از میان برمی‌دارند. آن ایرانیانی که در خشکی بودند نیز در بویوتیا^۱ هلاک می‌شوند و بسیاری از آنها در مسیر بازگشت از گرسنگی و تشنگی جان می‌دهند (Aeschylus, 1952: 455-505؛ آیسخولوس، ۱۳۹۰: ۳۹۵-۳۹۳).

هرودت با جزئیات بیشتری به این داستان می‌پردازد، هرچند خطوط کلی همان است که دیدیم. در روایت هرودت نیز ایرانیان در مسیر بازگشت گرفتار دردسره‌های بسیار می‌شوند و البته که شکست مردونیه در پلاتایا به تفصیل آمده است (Herodotus, 1920, VIII: 95-118; IX: 2-70).

در روایت آیسخولوس، شیخ داریوش حاضر شده و به اجمال پیشینیان خشیارشا را برمی‌شمرد. وی نخستین شاه را مدوس می‌نامد و پس از وی فرزندش تا آنکه کورش به قدرت می‌رسد. کمبوجیه را جا می‌اندازد و به ماردوس اشاره می‌کند که آرتافرنس وی را از میان برمی‌دارد. این اشاره‌ای است که آیسخولوس در روایت خویش به داستان بردیای دروغین داریوش می‌کند. در ادامه به نظر می‌رسد خشیارشا بر خلاف اندرز داریوش به یونان لشکرکشی کرده است و البته که با لحنی تراژیک این شکست را نتیجه غرور و گستاخی در برابر خدایان می‌داند (Aeschylus, 1952: 735-840؛ آیسخولوس، ۱۳۹۰: ۴۱۱-۴۰۹).

این در حالی است که هرودت نه تنها به تفصیل از شاهان ماد نام می‌برد که در میان آنها مدوس دیده نمی‌شود (Herodotus, 1920, I: 96-107). در داستان بردیای دروغین که وی را اسمردیس می‌نامد، این اوتانه است که به مغ بدگمان شده و در پی آن شش تن دیگر، از جمله داریوش به وی می‌پیوندند که البته در میانشان نام آرتافرنس دیده نمی‌شود. تنها نام مشابه، اینتافرنس^۲ / ویندفرنه^۳ است (Herodotus, 1920, III: 67-79). همچنین تدارکات لشکرکشی به یونان، از زمان خود داریوش آغاز شده و با مرگ او بود که این وظیفه بر عهده خشیارشا نهاده شد (Herodotus, 1920, VII: 1-4).

1. Βοιωτία/Boeotia
2. Ἰνταφρένης/Intaphrenes
3. Vindafarnah

در پایان روایت آیسخولوس، خشیارشا با جامه‌ای دریده وارد می‌شود و چنین است که گویا تمامی ناوگان و سپاهیان خود را از کف داده، به زاری به ایران بازگشته و فرمانروایی ایرانیان رو به زوال است (Aeschylus, 1952: 853-1077).

اما هرودت هرچند در روایت مصیبت ایرانیان در بازگشت، با آیسخولوس هم‌رأی است، چنان نمی‌نماید که گویی خشیارشا تمامی ناوگان و سپاهیان خود را از دست داده و با جامه‌ای ژنده به شوش بازگشته است. خشیارشا در بازگشت از لشکرکشی به یونان، در سارد/ساردیس^۱ سکنی گزیده و گویا چنین آسوده‌خیال بوده است که به گفته هرودت مشغول عشق ممنوعه‌ای شود که در راستای همان روایت هرودت از گستاخی و تعدی خشیارشا است. همچنین آنتی‌ها از سواحل دریای اژه فراتر نرفته، به یونان بازمی‌گردند (Herodotus, 1920, VIII: 8-115, 117; IX: 108-113, 120).

۵. نتیجه

این پژوهش با عنوان «تصویر شاهنشاهان هخامنشی در نوشته‌های آیسخولوس و هرودت: مقایسه روایت‌ها» روایت‌های آیسخولوس و هرودت از شاهنشاهان هخامنشی را به تصویر کشیده و می‌کوشد تا نشان دهد ایشان چگونه روایتی از شاهنشاهان هخامنشی به دست داده و در این باره بر چه منابعی تکیه کرده‌اند. اهمیت آن در درک بهتر نحوه تاریخ‌نگاری هرودت و بهره بردن آن از روایت آیسخولوس در کنار دیگر منابع است. پرسش اصلی و مسأله‌ای که مطرح بوده، این است که آیسخولوس و هرودت هر یک در روایت خویش از چه منابعی بهره برده و چگونه روایتی به دست داده‌اند.

رویکرد و روش تحقیق در این پژوهش، اندیشه‌ای است. به این معنی که روایات آیسخولوس و هرودت را در کنار یکدیگر می‌گذارد تا دریابد چگونه روایتی از شاهنشاهان هخامنشی به دست داده‌اند. فرضیه یا مدعای اصلی اینکه آیسخولوس که خود شاهد لشکرکشی ایرانیان بوده، در عین اینکه روایتی دست اول به دست می‌دهد، بر مبنای الگوی تراژدی‌های یونانی به بازنویسی آن پرداخته و هرودت در حالی که تا حد زیادی تحت تأثیر روایت آیسخولوس از شاهنشاهان هخامنشی و لشکرکشی خشیارشا به یونان است، در روایت خویش از منابع دیگری نیز بهره برده است.

داده‌ها و نتیجه آنکه آیسخولوس و هرودت، هر دو، در پی برخورد یونانیان با ایرانیان، به‌ویژه در سده پنجم ق.م. یکی در آغاز این سده و دیگری در میانه و اواخر آن، روایتی از ایرانیان به دست می‌دهند. روایت آیسخولوس یکسره از جنس دیگر تراژدی‌های او است. از شاهنشاهان هخامنشی همان‌گونه یاد می‌شود که از شخصیت‌های دیگر تراژدی‌های وی. در اساس، ساختار تراژدی ایرانیان تفاوتی با تریلوژی *اورستیا* و ... ندارد. در این نمایشنامه نیز خشیارشا همانند

1. Σάρδεις/Sardis

آگاممنون و دیگر شاهان و قهرمانان کهن یونانی، با غرور و سرکشی خود خشم خدایان را برانگیخته و سرنوشت هولناکی را برای خود و اطرافیانش رقم می‌زند. از طرف دیگر، هرودت الگوی روایت خویش را بر اساطیر یونانی که از طریق تراژدی‌های یونان باستان برای مخاطبینش آشنا می‌نمودند، استوار می‌کند. در این روایت عقلانی‌شده اسطوره‌های یونانی، آن الگوی اسطوره‌ای با طنینی به‌ویژه تراژیک تکرار می‌شود که پندارهای واهی آدمی او را به اعمال گستاخانه‌ای می‌کشاند که عواقبی از جانب خدایان در پی دارد. کورث، کمبوجیه، داریوش و خشیارشا در این سرنوشت مشترک‌اند که توهمشان پیرامون قدرت خویش، ایشان را نسبت به احتمال شکست نابینا ساخته، ناگزیر ناامید شده و لشکرکشی‌هایشان به فاجعه‌ای ختم می‌شود. در عین حال، فرهنگ یونانی سده پنجم پیرامون ماهیت و نحوه بیان حقیقت است که روایت هرودتی را شکل می‌دهد؛ روایتی که یونانیان در مناسبات میان دولت‌شهرهای خود همچنان که در توصیف شاهنشاهی هخامنشی از آن بهره می‌بردند. با وجود این، هرودت حاصل تتبعات و سفرهای خویش را نیز در این روایت جای می‌دهد. به نظر می‌رسد روایت منفی وی از کمبوجیه تحت تأثیر کاهنان مصری بوده و بیشتر آنچه از زندگی کورث، داریوش و لشکرکشی خشیارشا به یونان آورده، برگرفته از روایاتی شفاهی است که به ویژه در آسیای صغیر گرد آورده و در میانه روایت اصلی خویش با همان پی‌رنگ تراژدی‌های یونانی جای داده است. البته که آن روایاتی را برگزیده که بیشتر با همان الگوی پیش‌گفته سازگار بوده است و به مثابه یک مورخ می‌کوشد تا دلایل و عوامل را نشان دهد.

منابع

- آریستوفان (۱۳۸۱)، *مجموعه آثار نمایشی آریستوفان*، ج ۱، ترجمه رضا شیرمرز، تهران: نمایش. آیسخولوس (۱۳۹۰)، *مجموعه آثار*، ترجمه عبدالله کوثری، تهران: نشر نی.
- ارسطو (۱۳۴۳)، *فن شعر*، ترجمه عبدالحسین زرین کوب، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب.
- استوری، جان سی؛ و آربین ال (۱۳۹۰)، «درباره آیسخولوس»، *مجموعه آثار*، ترجمه عبدالله کوثری، تهران: نشر نی.
- الیاده، میرچا (۱۳۹۵)، *تاریخ اندیشه‌های دینی*، ترجمه بهزاد سالکی، چاپ دوم، ویرایش مینا غروی‌ان، تهران: بنگاه ترجمه و نشر کتاب پارسه.
- براکت، اسکار گروس (۱۳۸۰)، *تاریخ تئاتر جهان*، ترجمه هوشنگ آزادی‌پور، چاپ سوم، تهران: مروارید.
- بریان، پی یر (۱۳۸۶)، *وحدت سیاسی و تعامل فرهنگی در شاهنشاهی هخامنشی (مجموعه مقالات ۱۹۹۹-۱۹۸۴)*، ترجمه ناهید فروغان، تهران: نشر اختران.
- بریان، پی یر (۱۳۹۱)، *تاریخ هخامنشیان، از کورث تا اسکندر (جلد دهم)*، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، چاپ اصلی ۱۹۹۱، تهران: توس.
- بونار، آندره (۱۳۷۸)، «*آنتیگنه و لذت تراژیک*»، *افسانه‌های تباہی*، ترجمه شاهرخ مسکوب، چاپ سوم، تهران: شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.
- بویس، مری (۱۳۹۱)، *زردشتیان، باورها و آداب دینی آنها*، ترجمه عسکر بهرامی، چاپ دوازدهم، تهران: ققنوس.
- زرین کوب، عبدالحسین (۱۳۸۸)، «از هرودت در تاریخ چه می‌توان آموخت»، *نقش بر آب*، چاپ ششم، چاپ اول ۱۳۷۴، تهران: سخن.

- سوفوکلس (۱۳۷۸)، *افسانه‌های تباہی*، ترجمه شاهرخ مسکوب، چاپ سوم، تهران: شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.
- شوارتس، م. (۱۳۹۷)، «دین ایران هخامنشی»، *تاریخ ایران کمبریج*، ج ۲، دفتر ۲ (دوره هخامنشیان)، به سرپرستی ایلیا گرشویچ، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: جامی.
- فرگوسن، فرانسیس (۱۳۸۶)، «فن شعر ارسطو»، *بوطیقا*، ترجمه هلن اولیایی نیا، اصفهان: نشر فردا.
- گالوپ، دیوید (۱۳۹۵)، «*ارسطو: زیبایی‌شناسی و فلسفه ذهن*»، *تاریخ فلسفه راتلج*، ج ۲، ویرایش دیوید فورلی، ترجمه علی معظمی، تهران: نشر چشمه.
- گروب، جی. ام. ای. (۱۳۸۶)، «*در باب شعر و سبک*»، *بوطیقا*، ترجمه هلن اولیایی نیا، اصفهان: نشر فردا.
- لوکوک، پی‌یر (۱۳۹۵)، *کتابخانه‌های هخامنشی*، ترجمه نازیلا خلخالی، زیر نظر ژاله آموزگار، چاپ چهارم، تهران: نشر فرزاد.
- مسکوب، شاهرخ (۱۳۷۸)، «*درباره دانایی گنهکار و تقدیر او*»، *افسانه‌های تباہی*، چاپ سوم، تهران: شرکت سهامی انتشارات خوارزمی.
- هرودت (۱۳۸۹)، *تاریخ هرودت (دو جلدی)*، ترجمه مرتضی ثاقب‌فر، تهران: اساطیر.
- هومر (۱۳۷۹)، *اودیسه*، ترجمه سعید نفیسی، چاپ سیزدهم، تهران: علمی و فرهنگی.
- Aeschylus (1926), *Agamemnon, Libation-Bearers, Eumenides*, trans. in English by Herbert Weir Smyth, Ph.D., edited by E.Capps, Ph.D., LL.D., T.E.Page, M.A. & W.H.D.Rouse, Litt.D., The Loeb Classical Library, London: William Heinemann, New York: G.P.Putnam's Sons.
- Aeschylus, (2011), *a collection of works*, translated by Abdullah Kothari, Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- Allan, W. (2005), "Tragedy and the Early Greek Philosophical Tradition", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Anderson, M. J. (2005), "Myth", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Aristophanes (1927), *The Peace, The Birds, The Frogs*, trans. By Benjamin Bickley Rogers, M.A., D. Litt., The Loeb Classical Library, London: William Heinemann, New York: G.P.Putnam's Sons.
- Aristophanes, (2002), *the collection of Aristophanes' dramatic works*, vol. 1, translated by Reza Shirmarz, Tehran: Tezhem. [In Persian].
- Aristotle, (1964), *The Art of Poetry*, translated by Abdul Hossein Zarin Koob, Tehran: Book Translation and Publishing Company. [In Persian].
- Bakker, E. J., & de Jong, I. J. F., & Van Wees, H. (ed) (2002), *Brill's Companion to Herodotus*, Leiden, Boston, Koln: Brill.
- Baragwanath, E. (2008), *Motivation and Narrative in Herodotus*, Oxford: Oxford university press.
- Baragwanath, E., & de Bakker, M. (2012), *Myth, Truth, and Narrative in Herodotus*, Oxford: Oxford University Press.
- Baragwanath, E., (2012), "Returning to Troy", *Myth, Truth, and Narrative in Herodotus*, Oxford: Oxford University Press.
- Bonar, Andre, (1999), *"Antigone and Tragic Pleasure"*, *Theban Legends*, translated by Shahrokh Moskob, 3rd edition, Tehran: Khwarazmi Publishing Company. [In Persian].

- Boyce, Mary, (2012), *Zoroastrians, their religious beliefs and customs, translated by Askar Bahrami*, 12th edition, Tehran: Qaqnos. [In Persian].
- Brackett, Oscar Gross, (2001), *World Theater History*, translated by Hoshang Azadipour, third edition, Tehran: Marwarid. [In Persian].
- Briyan, Pierre, (2012), *History of Achaemenids*, from Cyrus to Alexander (10th volume), translated by Morteza Saqib Far, original edition 1991, Tehran: Tos. [In Persian].
- Briyan, Pierre, (2016), *Political Unity and Cultural Interaction in the Achaemenid Empire (Collection of Articles 1984-1999)*, translated by Nahid Foroughan, Tehran: Akhtaran Publishing House. [In Persian].
- Cairns, D. (2005), "Values", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Chiasson, C.C. (2012), "Myth and Truth in Herodotus' *Cyrus Logos*", *Myth, Truth, and Narrative in Herodotus*, Oxford: Oxford University Press.
- Ctesias (2010), *History of Persia: Tales of the Orient*, Introduction and trans. in English by L.L-Jones & James Robson, London and New York: Routledge.
- de Jong, I (2012), "The Helen *logos* and Herodotus' Fingerprint", *Myth, Truth, and Narrative in Herodotus*, Oxford: Oxford University Press.
- Debnar, P. (2005), "Fifth-Century Athenian History and Tragedy", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Dewald, C., & Marincola, J. (ed.) (2006), *The Cambridge Companion to Herodotus*, Cambridge: Cambridge university press.
- Dewald, C., & Marincola, J. (ed.) (2012), "Myth and Legend in Herodotus' First Book", *Myth, Truth, and Narrative in Herodotus*, Oxford: Oxford University Press.
- Eliadeh, Mircha, (2015), *History of Religious Thoughts*, translated by Behzad Saleki, second edition, edited by Mina Ghoruyan, Tehran: Parse Kitab Translation and Publishing Company. [In Persian].
- Ferguson, Francis, (2007), "*Aristotle's Art of Poetry*", Butiqa, translated by Helen Olyaeinia, Isfahan: Farda Publishing [In Persian].
- Flickinger, R. C. (1918), *The Greek Theater and its Drama*, Chicago: The University of Chicago Press.
- Gallup, David, (2016), "*Aristotle: Aesthetics and Philosophy of Mind*", *Routledge History of Philosophy*, vol. 2, edited by David Furley, translated by Ali Moazzami, Tehran: Cheshme Publishing House. [In Persian].
- Griffith, M. (2005), "Authority Figures", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Grove, J. M. Oh you. (2007), "*About Poetry and Style*", Butiqa, translated by Helen Olyaeinia, Isfahan: Farda Publishing. [In Persian].
- Halleran, M.R. (2005), "Episodes", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.

- Halliwell, S. (2005), "*Learning from Suffering*", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Herod, (2010), *History of Herod (two volumes)*, translated by Morteza Saqibfar, Tehran: Asatir. [In Persian].
- Herodotus (1920), *The Persian Wars*, trans. in English by A. D. Godley, The Loeb Classical Library, Cambridge: Harvard University Press.
- Homer (1945), *The Odyssey*, vol. I, trans. in English by A. T. Murray, The Loeb Classical Library, Cambridge: Harvard University Press.
- Homer, (2000), *Odyssey*, translated by Saeed Nafisi, 13th edition, Tehran: Scientific and Cultural. [In Persian].
- Kent, R.G. (1953), *Old Persian*, New Haven Connecticut: American Oriental Society.
- Kovacs, D. (2005), "*Text and Transmission*", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Lichtheim, M. (2006), *Ancient Egyptian Literature*, vol. III, Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Lowcock, Pierre, (2016), *Achaemenid Inscriptions*, translated by Nazila Khalkhali, under the supervision of Jale Amuzgar, 4th edition, Tehran: Farzan Publishing. [In Persian].
- Moskob, Shahrokh, (1999), "*On the wisdom of the sinner and his fate*", *Tales of Thebes*, 3rd edition, Tehran: Khwarazmi Publishing Company. [In Persian].
- Munson, R.V. (2012), "Herodotus and the Heroic Age: The Case of Minos", *Myth, Truth, and Narrative in Herodotus*, Oxford: Oxford University Press.
- Pitcher, L. (2009), *Writing Ancient History an Introduction to Classical Historiography*, London: I. B. Tauris & Co Ltd.
- Saïd, S. (2005), "Aeschylean Tragedy", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Saïd, S. (2012), "Herodotus and the Myth of the Trojan War", *Myth, Truth, and Narrative in Herodotus*, Oxford: Oxford University Press.
- Schmitt, R. (1991), *The Bisitun Inscription of Darius the Great*, London: School of Oriental and African Studies.
- Schwartz, M. (2018), "Religion of Achaemenid Iran", *Cambridge History of Iran*, vol. 2, book 2 (Achaemenid period), supervised by Ilya Gershevich, translated by Morteza Saqib Far, Tehran: Jami. [In Persian].
- Scodel, R. (2005), "Sophoclean Tragedy", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Scullion, S. (2005), "Tragedy and Religion: The Problem of Origins", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.
- Seidensticker, B. (2005), "Dithyramb, Comedy, and Satyr-Play", *A Companion to Greek Tragedy*, ed. by J. Gregory, Malden, Oxford & Carlton: Blackwell Publishing.

- Sophocles (1994), *Oedipus Tyrannus*, ed. & trans. in English by Hugh Lloyd-Jones, The Loeb Classical Library, Cambridge: Harvard University Press.
- Sophocles, (1999), *Tales of Thebans*, translated by Shahrokh Moskob, third edition, Tehran: Khwarazmi Publishing Company. [In Persian].
- Storey, John C. and Arin Elen, (2010), "*On Aeschylus*", a collection of works, translated by Abdullah Kothari, Tehran: Ney Publishing. [In Persian].
- T.E.Page, M.A. & W.H.D.Rouse, Litt.D. (1952), *Suppliant Maidens, Persians, Prometheus, Seven against Thebes*, trans. in English by Herbert Weir Smyth, Ph.D., edited by E.Capps, Ph.D., LL.D., W.H.D.Rouse, Litt.D., L.A.Post, M.A. & E.H.Warmington, M.A.F.R.HIST.SOC, The Loeb Classical Library, Cambridge: Harvard University Press, London: William Heinemann LTD.
- Thomas, R. (2012), "Herodotus and Eastern Myths and Logoi", *Myth, Truth, and Narrative in Herodotus*, Oxford: Oxford University Press.
- Toynbee, A. (1950), *Greek historical thought from Homer to the age of Heraclius*, Boston: Beacon Press.
- Vandiver, E., (2012), "Strangers are from Zeus: Homeric Xenia at the Courts of Proteus and Croesus", *Myth, Truth, and Narrative in Herodotus*, Oxford: Oxford University Press.
- Vannicelli, P. (2012), "Mythical Origins", *Myth, Truth, and Narrative in Herodotus*, Oxford: Oxford University Press.
- Zarin-Kob, Abdul Hossein (2008), "*What can be learned from Herodotus in history*", Naqsh Bar Ab, 6th edition, 1st edition 1374 Tehran: Sokhn. [In Persian].